

FABRIEKSKINDEREN.

EEN BEDE, DOCH NIET OM GELD,

VAN

J. J. CREMER.

TE ARNHEM,
BIJ D. A. THIEME.

1863.

**FABRIEKSKINDEREN:
EEN BEDE, DOCH NIET OM GELD
DOOR J.J. CREMER.**

ARNHEM: D.A. THIEME, 1863.

Een hertaling met noten op basis van de oorspronkelijke uitgave uit 1863.

Den Haag, Het Jacob Cremer genootschap, 2023.

www.jacobcremer.nl

Facebook: Jacob Cremer

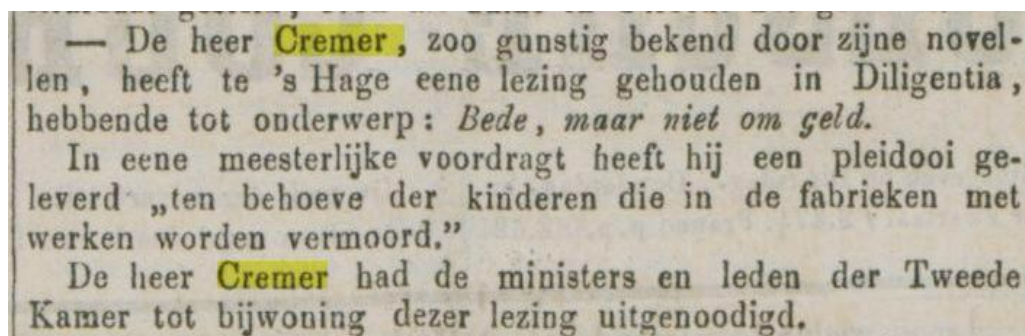
Inleiding

In 1863 gaf J.J. Cremer een voordracht in Den Haag van zijn novelle “Fabriekskinderen: een bede maar niet om geld”. In de novelle beschrijft Cremer beeldend de schrijnende leef- en werkomstandigheden van arbeiderskinderen in Nederlandse fabrieken.

Blijkens achterstaande annonce, zal de heer J. J. **Cremer** aanstaanden Zaterdag alhier eene voordragt houden in het gebouw *Diligentia*. Zijn wij wel ingelicht, dan zal de gevierde spreker ditmaal zijne hoorders niet op eene Betuwsche Novelle vergasten, maar een onderwerp behandelen dat, ingrijpende in een maatschappelijken toestand, in hooge mate de belangstelling waardig is.

De voordracht maakte grote indruk omdat Cremer, die *Fabriekskinderen* geschreven had als een voordracht, met zijn geweldig retorische talenten de problematiek van de kinderarbeid tot een zeer aangrijpend en actueel thema wist te maken. Cremer schetst de dieptreurige leefomstandigheden van de kinderen, en aan het slot van de novelle doet hij – vergelijkbaar met Multatuli's *Max Havelaar* – een oproep aan de koning om kinderarbeid te verbieden: ‘Doorluchtige Vorst! Edele en Grootmagtige wetgevers in den Staat! Ziet: aan uwe en mijne kleederen, waaraan de handjes dier kleinen werkten, kleven droppelen bloeds; ja de droppelen bloeds der arme in Nederland vermoorde fabriekskinderen.’

— De heer **Cremer**, zoo gunstig bekend door zijne novellen, heeft te 's Hage eene lezing gehouden in *Diligentia*, hebbende tot onderwerp: *Bede, maar niet om geld*.
In eene meesterlijke voordragt heeft hij een pleidooi geleverd „ten behoeve der kinderen die in de fabrieken met werken worden vermoord.”
De heer **Cremer** had de ministers en leden der Tweede Kamer tot bijwoning dezer lezing uitgenoodigd.

Ondanks de grote indruk die de voordracht maakte, duurde het nog 11 jaar voordat het (deels) verboden werd om kinderen onder de 12 jaar te werk te stellen. En zoals blijkt uit het verhoor van Sprenger uit 1892 werd daarmee jaren later nogal eens de hand mee gelicht:

Directeur Sprenger van een textielfabriek had zo zijn eigen ideeën over kinderarbeid, zoals uit een verhoor van een onderzoekscommissie bleek: “Op welke leeftijd neemt gij kinderen aan?” “Wanneer zij twaalf jaren oud zijn en daarvan een briefje van het stadhuis kunnen vertoonen. Men wordt dan wel eens gefopt. Kaatje is 12 jaar en Mietje 11 en dan komt Mietje met Kaatje's briefje. Men kan het aan haar neus niet zien.” “Vindt gij het noodig of wenschelijk, dat het werk op zoo jeugdigen leeftijd begint?” “Het is mij onverschillig, of zij 12 of 13 jaar zijn, wanneer ik maar kindervingers heb om de 23 klosjes te winden.”

Op 1 januari 1901 is de leerplicht ingevoerd. Kinderen van 6 tot 12 jaar moeten een school bezoeken óf huisonderwijs krijgen. En daarmee kwam een einde aan de kinderarbeid in Nederland.

Cremer was niet bekend met de tragische leefomstandigheden van de fabriekskinderen. Toen hij een verzoek kreeg van A.A.C. de Vries Robbé om een Leidse textielfabriek te bezoeken twijfelde hij. De ernst van de problematiek was hem onbekend. Toch drong de Vries Robbé bij hem aan om met eigen ogen te zien wat voor onmenselijke taferelen zich afspeelden in de fabrieken. Na thuiskomst zag hij zijn eigen kinderen in welstand leven en besloot hij dat hij een dergelijke fabriek moest gaan bezoeken.

Dat bezoek maakte grote indruk op Cremer die diep geschokt was over wat hij daar had aangetroffen. Hij besloot zich vervolgens in te zetten voor het welzijn van de fabriekskinderen. Cremer formuleerde dit als volgt: “Hij zou schrijven, hij zou zijn stem voegen bij die van een Coronel, van een Le Poole”. Dat waren actievoerders tegen de kinderarbeid.

De afschaffing van de kinderarbeid was een moeizaam politiek proces. A.A.C. de Vries Robbé, ingenieur bij het Stoomwezen, was door de regering gevraagd een rapportage over de buitenlandse regelingen op het gebied van de kinderarbeid te maken. Want na de afschaffing van de slavernij werd langzaam maar zeker kinderarbeid door een deel van de Nederlandse samenleving steeds meer als een maatschappelijke misstand gezien. Waarom wel de slavernij afschaffen en niet de slavernij die Nederlandse kinderen treft.

Hoewel de tewerkstelling van de kinderen als goedkope arbeidskrachten in de Nederlandse industrie sterk toenam, was er over kinderarbeid opvallend weinig bekend bij de Nederlandse bevolking. Mede daardoor had de Nederlandse overheid geen haast om kinderarbeid te verbieden.

In zijn rapport uit 1860 nam De Vries Robbé een aanbeveling op om over te gaan tot een wettelijke regeling van kinderarbeid in Nederland. De regering reageerde met een vervolgonderzoek. Er moest eerst een enquête worden gehouden die inzicht moest geven in de omvang van de kinderarbeid. Helaas gaf de uitslag van deze enquête - die gehouden werd onder een klein gedeelte van de sectoren waar kinderen werden ingezet in het productieproces - de regering geen aanleiding verdere stappen te ondernemen, ook niet toen verzoeken daartoe naar Den Haag gestuurd werden.

De Vries Robbé legde zich niet bij deze gang van zaken neer en besloot daarop een mediaoffensief richting de Nederlandse bevolking te starten met behulp van J.J. Cremer. De Vries Robbé wist dat hij met Cremer een beroemdheid voor de zaak had gewonnen, die wist hoe hij de Nederlandse publieke opinie moest beïnvloeden. Cremer was in zijn tijd een zeer beroemd voordrachtskunstenaar en schrijver en bereikte vrijwel dagelijks via de pers een zeer groot deel van de Nederlandse bevolking. Cremer was dus een man met grote invloed.

In zes weken schreef hij zijn “Fabriekskinderen, een bede, doch niet om geld”. Fabriekskinderen is geschreven als een voordracht en Cremer gebruikt methodieken om zijn publiek emotioneel te raken.

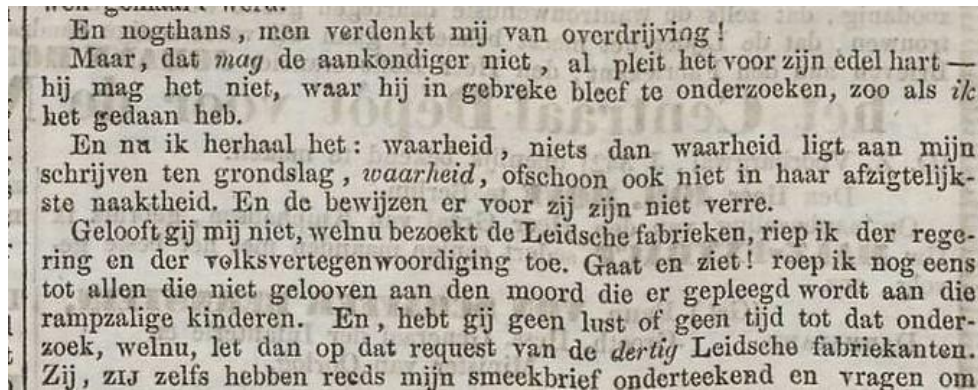
In het Haagse Diligentia op 7 maart 1863 droeg Cremer zijn Fabriekskinderen voor waarbij hij nadrukkelijk ministers en kamerleden uitnodigde. De zaal was, zoals gewoonlijk bij Cremer, uitverkocht, maar er waren slechts enkele kamerleden komen opdagen en de ministers lieten het helemaal afweten.

Dat maakte Cremer nog strijdbaarder, en daarom stuurde hij de gedrukte tekst van de Fabriekskinderen naar minister J.R. Thorbecke van Binnenlandse Zaken. Thorbecke liet weten dat hij tot zijn leedwezen de voordracht niet had kunnen bijwonen maar met belangstelling kennis zou nemen van de inhoud. Hij besloot: ‘Zonder twijfel verdient de vraag, of arbeid van kinderen in fabrieken, in het publiek belang, eene wettelijke regeling vordert, ernstig overwogen te worden.’ Veel moeite om de omstandigheden van het fabriekskind te verbeteren heeft Thorbecke niet gedaan. Met andere woorden: Thorbecke liet het afweten.

Gaarne vernam men de gedachten des Ministers omtrent het maken van bepalingen wegens den arbeid van kinderen in fabrieken. Al mogt ook in de deswege uitgekomen geschriften van de heeren Cremer en Coronel eenige overdrijving heerschen, er bestaat hier een diep ingrijpend maatschappelijk kwaad, dat zooveel mogelijk moet worden tegengegaan.

Cremer publiceerde in april 1863 een brief in het Algemeen Handelsblad waarin hij reageert op enkele kritische reacties in de kranten over Fabriekskinderen. Cremer is woedend dat men vindt dat hij de

situatie in de fabrieken overdrijft. De krant publiceert de brief uit respect voor Cremer, maar blijft bij de opvatting dat Cremer de situatie te somber voorstelt.

Cremer stond niet alleen in zijn strijd. De druk op de regering werd ook opgevoerd door een aantal Leidse textielfabrikanten die, twee weken na de lezing van Cremer, vroegen om een wettelijke regeling. De regering stelde daarop een staatscommissie in waarvan De Vries Robbé tot voorzitter benoemd werd. Daarna werd het weer stil.

Cremer werd ongeduldig en liet in 1866 in de Nederlandsche Spectator weten dat het hem te lang duurde. Maar veel effect had zijn kritiek niet.

Pas in 1869 kwam de commissie met zijn rapport. De commissie was in zijn rapport echter sterk verdeeld, alleen voorzitter De Vries Robbé was voor invoering van een wettelijke regeling. De overige leden zag daar niets in en wilden een schoolplicht om de arbeidstijd van de fabriekskinderen binnen de perken te houden. Cremer wist dat de invoering van een wettelijke verplichting tot onderwijs in de Nederlandse politiek vrijwel onhaalbaar was. En zag in deze gedachte een poging tot afstel en uitstel.

De liberale regering aanvaardde echter zonder veel discussie het meerderheidsstandpunt van de Commissie dat paste bij de van overheidsingrijpen afkerige regering. Op Kamervragen over het rapport antwoordde de Minister dat de publieke opinie zich dan maar moest uitspreken. Wanneer een grote meerderheid van de bevolking een wet tot afschaffen van kinderarbeid zou vragen zou de regering mogelijk zijn standpunt herzien.

Cremer reageerde hier onmiddellijk op. In Het Vaderland van 21 februari 1870 plaatste hij "Een woord aan zijn landgenooten", een oproep om aan de Koning brieven te richten met het verzoek om een wettelijke regeling van de kinderarbeid. De oproep had veel succes in het land. De kranten schreven: 'De roepstem van den heer J.J. Cremer, ten behoeve der fabriekskinderen vindt alom in den lande gehoor. Allerwege worden adressen aan den Koning, in den geest als door hem is aangegeven, geteekend'.

ARNHEM, 21 Februarij.

In een woord aan zijn landgenooten voorkomende in een der laatst verschenen nommers van *het Vaderland*, noodigt de heer J. J. Cremer allen uit om een adres te onderteekenen aan den Koning, strekkende om Z. M. te verzoeken eene wet in het leven te roepen, die het fabriekskind tegen exploitatie beschermen, en het zoo mogelijk de gelegenheid tot eene behoorlijke ontwikkeling van ligchaam en geest verzekeren zal.

Cremer bepleitte zelf vervolgens de belangen van de fabriekskinderen bij de Minister van Financiën en tenslotte plaatste hij in *Het Vaderland* van 2 juni 1870 een "Openbare brief aan Zijne Excellentie den Minister van Binnenlandsche Zaken". Cremer was van mening dat de wens van het volk nu toch wel voldoende duidelijk was geworden en eiste met veel emotie nogmaals een wettelijke regeling.

Helder, 5. Maart. — In een buitengewone vergadering der Maatschappij tot Nut van 't Algemeen heeft de voorzitter o. a. de aandacht der leden gevestigd op de uitnoodiging, door de heeren D. Dekker en S. Th. Beets tot de ingezetenen gericht, om te deelen in de poging van den heer J. J. Cremer ter bescherming der fabriekskinderen. Het bestuur van het departement ondersteunde zulks en bood den aanwezigen de gelegenheid aan om dit adres mede te onderteekenen. Door velen werd aan die uitnoodiging met instemming voldaan.

Na weer enkele jaren wachten kwam die wet er uiteindelijk in 1874, toen de Kamer een sterk versoberde initiatiefwet van het Kamerlid S. van Houten aannam en deze op 24 september in het Staatsblad publiceerde.

Cremers bemoeienissen met de zaak van de fabriekskinderen hadden uiteindelijk hun uitwerking niet gemist.

Bronnen:

Jan de Vries - Fabriekskinderen <https://mijngelderland.nl/inhoud/canons/arnhem/fabriekskinderen>

Henk Eyssens - Het dossier 'Fabriekskinderen' J.J. Cremer - Jaarboek Letterkundig museum, no. 8, 1999.

Het handschrift van Fabriekskinderen is in bezit van het literatuurmuseum in Den Haag.

www.jacobcremer.nl

Februari 2023.

Fabriekskinderen.

Het is winter.

Een koude decembernacht houdt met kille vingers de Hollandse grijze universiteitsstad¹ de blinddoek voor de ogen. Slechts een waardig bondgenoot van de reuzengeest² van deze eeuw voert strijd met de nacht en trekt steeds de blinddoek af. Kijk, de gasvlammen geven maar een beetje licht in de lege straten en langs de sombere grachten.

Waarom die lamp; waarom dat licht? De stad is immers in rust en slaapt.

Geloof het niet, want telkens moet ze wakker en alert zijn, wakker en alert om te waken voor het onheil dat zou kunnen komen.

De oude stad slaapt niet. Af en toe raakt ze in een lichte sluimering, en lijkt het alsof zij droomt van haar oude roem – net zoals het tedere kind van de grijze vorst van de Alpen³, die zoetjes dommelt aan haar borst, en murmelt en fluistert van de grootheid van zijn afkomst.

Maar toch, hoe vluchtig haar sluimering ook is – terwijl ze telkens over de blinddoek heen kijkt, om te waken in de nacht, toch gaat het niet zo als zij het zou willen. De arme stad is ziek!

Ja, het hoofd is wel helder, zelfs helderder dan voorheen; en haar hart klopt even luid voor deugd en trouw als in de dagen van haar jeugd, toch zie je hoe haar rechterarm als verlamd daar ligt⁴.

Luister:

Een deel van haar edelste sappen gingen over in onzuiver vocht⁵; in vocht dat een afzichtelijke wond is geworden; een wond die haar krachten verteert, en haar wellicht glorieus bestaan naar de ondergang brengt.

Arme stad! Dochter van de Nederlandse Staat! Richt u op, werp u aan vaders borst⁶.

Er zijn nog meer zusters⁷ die lijden als jij.

Smee hem dat hij u en uw zusters te hulp komt, dat hij zijn dienaren zendt met artsen en medicijnen, en waar nodig met een scherp operatiemes.

Maar jij, novellendichter⁸, wat spreek je in beelden en raadsels? Hoort je niet de stemmen die u oproepen tot eenvoud en kalmte, die u toeroept: Blijf wie je zijn wilt?

En ja, hij voelt de juistheid van die woorden wel; maar ach! koortsachtig jaagt het bloed hem door de aderen want men heeft hem de wond⁹ getoond! Over hem heeft men een oproep gedaan aan de vader van de lijdende stad; een smeekbede om hulp, om spoedige redding¹⁰. Was het vreemd dat hij moeite had de juiste toon te treffen, beseffend hoe belangrijk zijn roeping was.¹¹ Niettemin heeft hij getracht zijn bede in eenvoudig taal te vertellen, in *ontzettend* eenvoudige taal.

¹ De stad Leiden.

² De gasverlichting.

³ De Oude Rijn, de uitloper van de Rijn die ontspringt in de Zwitserse Alpen.

⁴ De arme sloppenwijk in Leiden.

⁵ De kinderarbeid.

⁶ De Nederlandse regering.

⁷ Steden.

⁸ Cremer spreekt tot zichzelf. Cremer stond bekend als de Betuwse novellenschrijver.

⁹ Cremer bezocht fabrieken met kinderarbeid. De wond is de kinderarbeid die geheeld moet worden.

¹⁰ Cremer is verzocht zich via een novelle zich uit te spreken tegen kinderarbeid.

¹¹ Cremer wist aanvankelijk niet hoe hij zijn novelle zou schrijven.

Het is winter. Koud is de decembernacht, en ijzig koud is de vroege morgen. Zes slagen bromt de klok uit Leidens hoogste toren¹². Door de Breestraat en de Hoogewoerd leidt onze weg naar een van de achterbuurten van de stad.

Bij het licht van een gaslantaarn zien wij, op een paar meter afstand, een armoedige woning. Haar bouw herinnert aan de glorievolle eeuw van Leiden, aan de eeuw toen zijn zonen en dochters kloek en sterk waren, en streden voor recht en vrijheid.

Niets is er aan de gevel veranderd; alleen zou je bij daglicht kunnen zien, hoe de oude kleine in lood gevatte ruiten, naar de eis van de tijd, door een wat groter raam is vervangen. Vroeger scheen er maar weinig van Gods zonlicht de woning in; maar nu? Helaas! je ziet dat de grote ruiten voor het grootste deel met een vettig stof zijn bedekt, hoe er vele ruiten gebroken, en met niet doorschijnend papier zijn beplakt, hoe er thans overdag in die armoedige woning nog minder licht binnenkomt dan vroeger, en dat is bedroevend, heel erg bedroevend!

Maar luister, ik ben in een eenvoudige omgeving. Volg mij in de kleine woning. In de kamer, die wij via de voordeur binnengaan, zou het volslagen duister zijn geweest, wanneer de gaslantaarn niet wat licht door het raam naar binnen laat schijnen. Het zwaar gesnurk van een man, en de geregelde en snelle ademhaling van enkele slapende kinderen, bereikt onze oren. Juist op dit moment slaat de grote torenklok het zesde uur na middernacht. In de bedstee waaruit het nare gesnurk blijft klinken, verneem je, tegelijk met de eerste klokslag daarbuiten, enige beweging. Het is een vrouw die haastig opstaat. Met een nijdig: ‘snurk toch niet zo!’ geeft zij de man naast haar een stomp op de schouder, en luistert ze - terwijl het nare geluid wat verstomt, nauwlettend naar de doffe klokslagen uit de verte.

‘Zes!’ praat de vrouw binnensmonds en rekt zich geeuwend uit. Ze stapt uit de bedstee, en sloft op afgetrapte pantoffels naar een andere bedstee. Drie kinderen slapen daarin bij elkaar; twee jongens van tien en dertien jaar, en een meisje dat bijna twaalf jaar oud is. In de bedstee van de ouders kreunt nog een kind van een paar maanden, waarschijnlijk omdat het bespeurt dat moeder hem verlaat. In de wieg ervoor droomt een meisje van vier jaar met een droevig lachje om de mond, van mooie winkels met lekker brood.

‘Kom kinderen, eruit!’ roept de moeder met schrille stem het slapende drietal toe, en als zij de dunne deken heeft weggeslagen, trekt zij de oudste knaap, Evert, bij de arm, die langzaam ontwakend met lodderige ogen voor zich uit kijkt, terwijl zij verder op soortgelijke wijze de beide andere kinderen wakker maakt. Die taak is geen gemakkelijke. Saartje weert onbewust de moederhand af die haar diepe slaap komt verstoren; zij wijkt naar de achterste hoek van de bedstee, en kromt zich tot een bal ineen, met het hoofd op de knieën. Een klagend gehuil vult het vertrek. Het is Sander, het jongste knaapje. Onbarmhartig door moeder uit de bedstee getild, staat hij half wakend, half dromend met de blote voetjes op de koude vloer.

‘Stil, Sander, als vader het hoort!’ vermaant moeder, en als zij nu hém en ook haar oudste - die inmiddels zijn bed heeft verlaten, de schamele kleren heeft toegeduwd, tast zij opnieuw naar het weggedoken meisje; trekt haar bij haar hemdje naar voren, en beurt het kind, dat woest van zich afslaat, uit het bed. Saartje, op de grond gezet, opent haar ogen; zij droomde dat een akelig dier haar bij de keel pakt; nu ziet ze haar moeder; en de kleine handjes klemt ze samen, en de koude knuistjes drukt ze tegen haar brandende ogen, en zegt dat het zo tikt in haar hoofdje. Maar moeder hoort het niet. Toen zij Sander heeft losgelaten om het meisje te wekken, is het jongetje, overmand door slaap, op zijn knieën gezakt en ligt nu met zijn hoofd tegen de muur, opnieuw in een diepe rust.

‘Het is ook wel erg; om twaalf uur naar bed!’ mompelt moeder. Zich naar het jongetje buigend, schudt zij hem nogmaals wakker, maar als het kind opnieuw nog harder gaat huilen, legt zij hem de hand op de mond en kijkt met angstige blik naar haar bedstee, want - ruw klinkt de stem van haar man met een nijdige vloek: ‘Hè - mondhouden. Zeg!’

Een klein kwartier later lopen een drietal haveloos geklede kinderen in de lege straten van de Leidse achterbuurt. De nachtwacht die van zijn laatste ronde huiswaarts keert, kent ze wel. Het zijn de kinderen van Gerrit Zwarte, de voormalige timmermansknecht. Van Zwarte die sinds een paar jaar - zoals hij zich

¹² Waarschijnlijk de Pieterskerk.

uitdrukt - bang voor springende knokkels is geworden, en daarom zijn handen maar in de broekzakken houdt¹³.

Daar gaan de kinderen. Evert, de oudste, trekt Sander met zich mee en paait de van de kou bibberende kleine met de woorden: 'Kom maar, het is daar binnen lekker warm.' Sander wil helemaal niets meer; hij wil gaan liggen op de stoep, en met het handje waarin nog de kruimels van de haastig opgegeten koude aardappel kleeft, wrijft hij zich langs de loodzware oogleden: hij wil niet verder - hij wil niet meer! En Saartje, met opgetrokken schouders en haar armen gestoken in haar boezelaar¹⁴, gaat haar broertjes op enige afstand voor. Bij iedere voetstap die ze zet tikt het haar sneller en harder in haar hoofdje. Dat had ze eergisteren ook al; maar nu is het erger, veel erger. Ze zal maar doorlopen, nóg sneller, zodat ze eerder in de warmte komt.

Saartje is om de hoek verdwenen. Evert kan met Sander, die hij stevig vasthoudt, niet zo snel lopen. Opeens ontsnapt er een akelige schreeuw uit zijn mond; met een pijnlijk gebaar trekt hij vlug de hand terug waarmee hij Sander heeft voortgetrokken. Het arme slaapdronken kind had hem kwaadaardig in de hand gebeten, terwijl hij wil slapen, niets anders dan slapen. - 'Lelijke rakker!' schreeuwt Evert en.....

Doch nee, wij lopen niet verder met deze kinderen. Met die arme zwakke, onwetende schapen! We zouden jullie beschuldigen, terwijl we slechts deernis met jullie hebben en slechts medelijden voor jullie vragen. Of we niet iets anders voor jullie wilden!

En waar gaan we nu heen?

Kijk, een stenen vinger¹⁵ verheft zich hoog boven de daken en wenkt uit de verte.

En daar betreedt u een van de vele werkplaatsen met grootste stoommachines, de kloeke zonen van de moderne geest. Wonderproduct van genie en verstand¹⁶, toegerust met ontzettende kracht en rusteloze ijver, geboren om mensen welvaart en zegen te brengen. Stil, wie fluistert daar zacht: en vaak ook om te moorden?

Kijk, in deze werkplaats stoken de arbeiders een bedwelmend heet vuur. Uit vluchtige slaap ontwakend, rekt de machine zich uit en spant zijn ledematen en spieren. Krachtig heft hij zijn ijzeren armen omhoog, en - wanneer hij ze opheft, grijpen zijn vingers in een stang en drijf wiel; dan stampen zijn voeten op kammen en staven; dan draaien en keren ontelbare raderen; dan snort het en gonst het en bonst het overal, en schreeuwt zijn stem met donderende klank: "voort raderen, voort"; maak zo snel mogelijk uit ruwe wol een prachtig draad om er een koesterende deken van te maken. En het snort en het dreunt en bonst er nog sterker, en altijd weer die stem:

"Voort raderen, voort!"

Ik weet niet waar Saartje is gebleven. Een groot somber gebouw is zij binnengegaan; een steile trap heeft zij beklommen en hijgend naar adem, is zij verdwenen in een van de zalen van de uitgestrekte stoom-wolspinnerij. Evert, die zijn broertje in de stille straat heeft achtergelaten, moet haar gevolgd zijn; ook hem zien we niet meer.

Wanneer u hier onbekend bent, dan ziet u in het begin bijna niets. Wel flonkeren er, in afwachting van de morgen, gasvlammen, maar het licht wordt voortdurend onderschept door een aantal machines, die hun gestage arbeid verrichten. Wees voorzichtig dat uw kleren niet gepakt worden door een van de vele machine-raderen, die u bij de nauwe doorgang van weerszijden bedreigen, en let op de grond, zodat uw voet niet blijft haken aan de brede snaar die de grote schijf in beweging brengt. Die schijf is het hoofdtrad van de trommel van de schrobbelmolen¹⁷, van de machine die de vastgepakte wol

¹³ Geen zin heeft om te werken.

¹⁴ Schort.

¹⁵ Schoorsteen van een fabriek.

¹⁶ De industrialisatie.

¹⁷ Een molen om de wol te kammen.

in losse en platte vlokken verdeeld. En daarnaast, dat andere werktuig, dat is de kaardmachine¹⁸ die de vlokken wol ontvangt, ze kaartt en verdeelt in haar ijzeren binnenste, en ze laat vallen in donzige plukken. En die plukken of rolletjes wol, zo lang als een arm, zo dun als een pink, ligt daar als een veertje - wáár blijven die? Kijk, vele losse raderen wentelen heen en weer, en brengen ze naar de grofmolen; zij maken snel de plukken of draden aan elkaar die zijn versponnen. Het gaat snel, ongelooflijk snel: zevenhonderd maal in één uur, negenduizend maal op de lange dag.

Maar die losse raderen zijn van een ander model dan de grotere dáár, die daar draaien en snorren om hun assen. Ongelofelijk, je zou zweren dat het mensen waren. Hele kleine mensen die op hun voeten staan net als wij. Met armen en handjes, zeer zwakke handjes. Met gezichten als die van ons, maar dan flets van kleur en slap van vorm; gezichten waarin oogjes dof blinken als een laatste vonk in de grijze ashoop. Je zou zweren dat het mensen waren, akelig kleine en arme oude mannen en vrouwtjes, die hijgend zitten bij de warme haard en de dorre handen uitstrekken naar een versterkende maaltijd. Je zou zweren dat het mensen waren, arme verzwakte wezens van gelijke aanleg, met dezelfde behoeften als wij; maar gij bedriegt u, kijk maar hoe ze draaien en keren: negenduizend maal op de lange dag voortgejaagd door de werkman die - groots als zijn oorsprong, doch gesard door zijn duivel, en steeds woedender brult:

“Voort raderen, voort!”

Maar U vertrouwt ons niet. Hoe langer u kijkt naar die kleine raderen - want u *voelt* wel dat het raderen zijn, - toch ziet u helder en onbedrieglijk duidelijk, dat zij - geschapen tot menselijke wezens, met kleren zijn bedekt.

In het midden van die kinderrij, helder door gasvlammen verlicht ziet u Saartje, het kind van Gerrit Zwarte, het arme kind dat de koorts heeft, dat zich ongelooflijk snel en voortdurend moet haasten. U herkent het arme meisje wel, al schrikt u nu u haar droevig lijfje in het volle licht ziet.

Een hoofd, een heel hoofd, is zij kleiner dan uw dochtertje dat in dit uur gezond met de rozen op de wangen op het zachte kussen ligt te dromen en dat net zo oud is als Saartje. U schrikt bij het zien van dat voos en flets gezichtje, met die brede mond en die onnatuurlijk glinsterende oogjes. U wendt uw blik van haar af, maar uw oog blijft gevestigd op het jongetje aan haar zijde. Tien jaar oud, maar hij lijkt een kind van zeven lentes - wat zeg ik, een kind van zeven barre winters te zijn. Telkens en telkens werpt bij een lodderige blik op de grofspinner¹⁹, die aan andere kant van de molen zijn werken bespiedt; en angstig haast hij zich met zijn handjes, want weet u, al tweemaal heeft hij van hem een stevige tik met de rolstok²⁰ op de schouder gehad. Wat vals! erg vals en gemeen!

Aan deze kant van de tweede molen, ziet u een kromme knaap staan. Zijn hoog en breed voorhoofd doet vermoeden dat zijn geest meer behoeftes heeft dan alleen werktuiglijke arbeid met zijn handen.

Arme onderdrukte geest! Hij moet alsmaar tellen, steeds weer tellen: zóveel plukken gelast in één minuut; en zestig maal dat getal maakt ongeveer een uur; en als hij diezelfde som straks driemaal heeft gemaakt is het eindelijk schafttijd; dan mag het kind..... Doch nee, rust nemen mag hij niet; dat uur is voor zijn kwelgeest, de spinner. Immers, de grote machine rust niet; immers de plukken die de machine laat vallen, worden nu niet meteen verwerkt, maar moeten toch worden opgeraapt en op hopen gelegd. En straks, wanneer de spinner weer begint, dan is de taak van de knaap bijna verdubbeld; want weet u, de voorraad van een heel uur moet worden ingehaald op het werktuig dat altijd doorgaat. Het werktuig dat altijd plukken voortbrengt; wel honderd in één minuut.

¹⁸ Kaarden ook schrobbelen genoemd, waaronder wordt verstaan het bewerken van de gezuiverde wol, die daarna wordt gesponnen. De kaardmachine haalt de wolvezels uit elkaar en legt ze evenwijdig.

¹⁹ Een arbeider in een spinnerij die het grovere garen spint.

²⁰ Een soort deegroller.

Maar die rusttijd, gij gunt die kleine een uur rusttijd. Dat uur is erg welkom, het uur van negen tot tien. Ziet U, hij heeft een goede moeder die hem een koekebak²¹ als ontbijt heeft meegegeven. Een koek van een hele cent. Die kan hij nu opeten en hij smaakt erg lekker. Maar wat spant die arme kromme knaap zich in om zijn geel-grauwe poffer²² - waarvan de wetenschap ons leert dat hij slechts één vijfde aan voedzame delen bevat, die zuurachtig klef van smaak is, en krakend van kalk of krijtstof, - naar binnen te slokken.

Maar u zult het begrijpen: de kinderen van Zwarte en andere gezinnen, hebben niet zulke moeders als hij. De andere kinderen kijken hem aan met begerige blikken, en Heintje Pink heeft gisteren geëist dat Jaapje de helft moet afgeven, of dat hij hem anders..... Maar Heintje kijkt de andere kant op, en Jaapje grijnst van genot nu hij het ziekelijk mengsel heeft opgegeten: *Tellen*, dát heeft hij geleerd, *delen* nog niet.

En daar bij de fijnspin-tafels, waaraan voor het grootste deel meisjes hun arbeid verrichten staat Heintje Pink die Jaap en zijn koek is reeds vergeten. Zijn luid geschreeuw kunt u niet horen door het alles overstemmend geraas van de machines. Terwijl hij de wol in het kaardwerktuig brengt, moeten zijn kleine vingers er voor zorgen dat de altijd grijpende tandjes van de machine, gezuiverd worden van de wol die blijft kleven in de ge-oliede machine. En - *het was* al voor de derde keer in een paar weken dat die nijldige vlugge tandjes hem het vlees van zijn schrompele vingers haalden. En Heintje schreeuwt van de pijn, en de meisjes die van nabij zijn pijn aanschouwen, trekken bijna allemaal hun oude gezichtjes in lachende plooiën.

Arme, afgestompte, gevoelloze meisjes. Zwakke, ellendig verdorven kinderen! Kinderen? Nee! Toch was het vast en zeker optisch bedrog; want hoor, nu het uur is verstreken, nu klinkt met verheffing van stem de nog sterkere klank van die vreselijke werkman:

“Voort raderen, voort!”

Maar u bent daar nu lang genoeg geweest en wilt een ander tafereel. Welnu, een mooi stenen huisje staat voor ons. In het ruime voorhuis wordt u aangenaam getroffen door de zoete roomgeur, en de helderheid van het servies en vaatwerk, dat u tegemoet lacht.

U bevindt zich in de woning van een echte Hollandse melkboer. Het is vroeg dag in zo'n huis. Willem, baron van Hogenstad, jurist aan de Leidse academie, de bewoner van de beide bovenvoorkamers, heeft daar ook op gerekend. Gisteravond heeft hij met Koen op zijn kamer aan wiskunde gewerkt. Na één uur turen op een hellend vlak zag hij dat vlak al maar groter en groter worden, akelig groot zelfs, en het vlak heeft hem ineens opgeslokt zonder dat hij er iets van merkte.

Koenraad heeft zijn best gedaan om Willem weer wakker te krijgen, maar dat is hem niet gelukt. Toen Willem omstreeks zes uur in de morgen zijn ogen opende lag hij op de canapé met een kussen onder zijn hoofd en een deken over zich heen gespreid. Koen heeft goed voor hem gezorgd. Maar in zijn eigen kamer, in zijn eigen bed, zou het beter zijn geweest. Een paar minuten later is Koenraads huisploert²³ wakker geschrokken van het hard dichttrekken van de voordeur.

Willem, diep in de kraag van zijn overjas gedoken, vervolgt intussen zijn weg naar de woning van de melkboer. Omstreeks aan het einde van een smalle straat, die hij had gekozen om sneller thuis te zijn, doet hij een zonderlinge vondst. Daar ligt een knaapje, ellendig gekleed, met het hoofdje rustend op zijn kleine arm, een arm die gebogen lag op de scherpe rand van een stoep. Wat waren zijn wangen koud. Was hij dood? Nee, zijn ademhaling gaat geregeld. Maar wat te doen met dit kind: Hem meenemen! Waarachtig! Zo'n arme drommel!

Ja! dat was een goed besluit; het moet voortkomen uit een onbevange edelmoedige aard. Het was niet het gevolg van de berekening omdat er geen andere hulp was. Nee, het kind meenemen! Waarachtig dat was wat hij deed.

²¹ Een koek.

²² Een broodsoort.

²³ De huisbaas. Verhuurder van de kamer.

Bravo, zoon van Minerva²⁴! jij bent er één van het echte oud-Hollandse bloed. Bravo, Willem van Hogenstad, nu toon je dat je van adel bent, niet slechts van de adel voor wie de kwartieren in het familiewapen telt, maar van de diepere adel van de ziel.... Maar stil nu, of hij smijt u naar het hoofd dat gij *een klaploper*²⁵ zijt.

Een half uur later staat de zwaarlijvige echtgenote van melkboer Baks, op de drempel van een van de mooie kamers, die haar voorname student tot zit- en studeerkamer heeft. Zij kan met het beste begrip van de wereld niet snappen hoe mijnheer zo'n vuil schandaal van de straat mee naar boven durft te nemen. Goddank houdt ze van helder en netjes, maar weet je, nou ligt daar op de andere kamer zo'n smerig sujet in mijnheers ledikant, en de hemel mag weten wat voor tuig hij mee in huis heeft genomen.

- 'Wil je eens kijken?' fluistert van Hogenstad, terwijl hij de juffrouw wenkt hem naar de achterste kamer te volgen, en haar - half ironisch, half ernstig - een knipoogje geeft.
- 'Kijken! Waar moet ik naar kijken!' prevelt de juffrouw, terwijl zij met krakende tred de jonker volgt die op zijn tenen lopend, haar naar het ledikant in de andere kamer is voorgegaan en nu het groen gordijn van damast opzij schuift.

- 'Hoe vind je dat?'
- 'Hoe ik dat vind...? Mag ik eens vragen hoe uw Mama dat zou vinden?'
- 'Heb je wel eens op straat geslapen, juffrouw Baks, met de stoep als kussen...?'
- 'Lieve hemel, ik!' roept de juffrouw; 'ik ben goddank een fatsoenlijk mens, maar weet je waar zulk gespuis van afkomstig is?' En zij wijst met haar vlezige vinger naar de arme Sander, die in Willems ledikant heerlijk ligt te slapen, 'van het rapalje weet je, uit de fabrieken. Van ouders die zuipen en luieren en hun eigen onvolwassen kinderen voor de kost laten werken, weet u mijnheer, van zulk rapalje.'

- 'Zo, juffrouw Baks.'
- 'Ja, van volk dat zijn eigen vader en moeder voor een glas jenever aan de galg zou helpen. Maar dan wil ik u eens wat zeggen, mijnheer. Als je van een ouder mens een goede raad wilt aannemen pas dan op dat je je vingers niet brandt. Het vuilmaken van je eigen boel en het gebabbel in de straat wil ik daarlaten, maar om een verwaarloosd en liederlijk sujet heel christelijk te helpen, daarmee ga je buiten je boekje. Als we vanavond of morgen zo'n zuiplap aan de deur krijgen, die mij of mijn man een pak slaag geeft, omdat we zijn kind van de fabriek hebben weg gehouden, dan bent u responsabel²⁶; iedereen blijft baas over zijn eigen kinderen; als uw Mama'

- 'Wil je het ontbijt klaar zetten, juffrouw Baks!'
Lieve hemel, wat zette hij toen vreselijke ogen op.
- 'Jawel mijnheer. Twee kadetjes, nietwaar?'
- 'Zes kadetjes en tien krentenbroodjes, juffrouw Baks.'

Guns wat een ogen! 'Koffie- of theewater, mijnheer?'
- 'Chocolade-water, juffrouw Baks!'

Juffrouw Baks maakt rechtsomkeert, en als ze langzaam wegloopt, dan mompelt ze bij zichzelf: om mij, een fatsoenlijk mens, met zo'n vuil opraapsel te schandaliseren. Ze zou wél... maar de kamers en het lieve geld. Je moet wat overhebben in deze wereld!

En terwijl ginds in de fabriek de grofspinner vloekt, omdat hij één van de raderen²⁷ aan zijn molen mist, slaapt de arme kleine Sander rustig verder in het heerlijke bed van zijn weldoener. Toen Willem de kamer van Koenraad verliet, had hij er op gerekend nog een paar uurtjes op zijn bed te kunnen doorbrengen; maar nu is zijn slaap geheel verdwenen. Hij heeft het druk gekregen. Om de waarheid te zeggen, toen hij het ongelukkige perceeltje²⁸ eenmaal op zijn kamer had, is het hem bij nader inzien niet meegevallen. Het begin was niet moeilijk geweest, maar om het vol te houden...!

Poeh! wat een morsig boeltje kleren. Maar een student weet zich te redden. Met behulp van een mes heeft hij het kind, dat dubbend en slapend niets anders dan: "och" en "ajasses" gezegd heeft, de armoedige kleren van het lijf getrokken. Hij heeft het steenkoude kind een oude wollen overjas om de

²⁴ Godin van de wetenschap.

²⁵ Mogelijke verwijzing naar Klaplopers op vrienden van Klikspaan (Johannes Kneppelhout) uit 1841.

²⁶ Verantwoordelijk.

²⁷ Sander.

²⁸ Sander.

droevig tengere lichaam geslagen, en, na hem vervolgens op zijn bed te hebben gelegd heeft hij dekens over hem heen getrokken, hoog op tot aan de neus, nog hoger tot aan de oren. Zo'n arm kind!

'Het is geen wonder dat de jonge baron de vieze kleren van het ventje met de tang in de kachel gooide.

Snel legt hij een paar turven erbij en steekt het boeltje in brand. Hij ziet hoe de vlammen ineens zowel van boven als van onder uit de kachel slaan. Ja, juffrouw Baks heeft gelijk. Als je zo'n ouwe winkel opruimt, dan krijg je een stevige vlam met rook. Maar, het is heel snel weer voorbij; het heeft niets te betekenen.

Een groot uur later ontwaakt Sander uit een diepe slaap. Eerst kijkt hij geeuwend een tijdje suf voor zich uit; maar dan spalkt hij de ogen open, al wijder en wijder. Hij steekt zijn hoofdje buiten het ledikant en werpt een onbeschrijflijk angstig en verbaasd blik in het keurige slaapvertrek, waarin hij getoverd lijkt te zijn.

Dan hoort de jonker een angstig gehuil.

Bij het zien van de voornamen heer duikt het schreiende kind angstig terug en verbergt zijn hoofd in het kussen.

- 'Zo, kleine slaper, ben je al wakker,' zegt Willem met zijn vriendelijk welluidende stem, en laat er meteen op volgen: 'Zeg, lust jij een boterham?'

Dat laatste woord werkt goed. Een boterham? Ja die lust hij wel, en, terwijl hij door de tranen heen een tweede blik op Willem werpt, slaat hij meteen zijn ogen neer, en dan glijdt een nauwelijks hoorbaar ja hem van de lippen.

Ik weet niet of u gelachen zou hebben als u Willem met het nog steeds bange knaapje had zien tobben en sollen. Wanneer u gezien had, hoe hij hem uit bed tilde, en hem de voeten in een paar wollen kousen liet steken, die veel langer waren dan zijn beentjes. Hoe hij de dunne armpjes door de mouwen van een oude overjas trok en die mouwen, om de handjes vrij te maken, meer dan halverwege oprolde. Toen hij het arme, zo wonderlijk toegetakelde manneke in zijn zit- en studeerkamer op de canapé deed plaats nemen, en hem overlaadde met vet geboterde broodjes en krentenbollen, en hem verder onthaalde op een enorme kop van de fijnste waterchocolade, weet ik niet wie er gelachen zou hebben om de inderdaad overdreven goedheid van de student. Maar zijn lieve moeder niet; zij zou een traan hebben weggepinkt; zij zou..... Maar genoeg, de zoon denkt niet aan zichzelf; hij heeft slechts oog voor het arme schaap, het knaapje dat ongetwijfeld één van de ongelukkige fabriekskinderen is waarvan men hem wel eens heeft verteld. Eén van die ongelukkige wezens die geboren worden met de vloek dat hun lichaam - niet een tempel, maar een ellendige kerker zal zijn voor de geest, de geest, die vonk van het eeuwige, die vonk van God zelf.

Nu Willem zo'n schepseltje van dichtbij ziet, vindt hij het onbegrijpelijk dat hij vroeger, als er sprake was van hun rampzalige toestand, daarover zo onverschillig kon doen.

Maar, zó zijn de mensen, ze moeten iets *zien* om te voelen. Ze lezen in hun nieuwsbladen van de duizenden slachtoffers in de mijnen en over de honderdduizenden in de bloedige oorlog. Ja, het heet dan *verschrikkelijk*, maar ook meteen verschijnt er een lach om hun mond, want in het nieuwsblad worden ze vergast op een aardig avontuur. Ja, zo zijn de mensen. Zo zijn wij. Wij mensen! We moeten van dichtbij zien, we moeten horen en voelen. En wij hebben een afkeer van ellende en houden haar graag op afstand.

Kijk en luister nog even. Het zal nu niet meer akelig zijn. Misschien is het wel om te lachen.

- 'Ben jij een prins?' zegt Sander zachtjes, en het jongetje, wiens vrees na het kostelijk onthaal voor een groot deel verdwenen is, werpt een schuw blik op zijn gastheer, doch slaat de ogen ook meteen weer neer.

- 'Ik? welnee!' lacht Willem, uit zijn gemijmer ontwakend, 'maar - als ik het was, zou je dan altijd bij zo'n prins willen blijven?'

- 'Jawel,' zegt Sander.

- 'Waarom?'

- 'Om dit!' zegt de jongen en likt nog eens langs de rand van zijn grote chocolade-kop.

- 'Had je dat nog nooit geproefd?'

Het ventje grinnikt als of hij wil zeggen: Dat kun je begrijpen. 'Ik dacht eerst dat het mosterd was,' zegt hij iets later.

- 'Mosterd?'

- 'Ja, die haalt moeder in een potje, en 's-middags als we uit de fabriek komen, dan krijgen we aardappels met een beetje mosterd in het water.'

- 'Niets anders?'

- 'Jawel, soms krijgen we het met een scheutje azijn. Vader en moeder eten meestal spek, maar daar krijgen kinderen buikpijn van, zegt moeder.'

- 'Beesten!' roept Willem.

Neen, Sander, schrik maar niet; dat geldt niet jou of een van jouw gelijken; hoor maar, hij vraagt je nu vriendelijk:

- 'En hoe heet je vader?'

- 'Dat weet ik niet,' is het antwoord.

- 'Maar jij, hoe heet jij?'

- 'Sander Zwarte.'

- 'En wat doet je vader?'

- 'Hè, hè,' grinnikt de jongen: 'moeder zegt zuipen.'

- 'Maar wat is hij van zijn ambacht?'

- 'Ambacht?' grinnikt het kind..... daar had hij nog nooit van gehoord.

- 'Waar verdient hij zijn centen mee?'

- 'Dat doen wij.'

- 'En hoe oud ben je ventje; ben je al zeven?'

- 'Ik?' zegt het jongske; 'ik ben tien.'

Ongelooflijk! zo'n worm! 'Dus jij moet in de fabriek werken?' vraagt Willem opnieuw.

Angstig krimpt het jongetje in elkaar. Die vraag had hem ineens aan zijn plicht, aan zijn vreselijk lange dagtaak herinnerd; aan de spinner die hem zijn loon niet zal betalen, aan vader die hem zal afranselen, aan moeder die hem geen eten zal geven. En bevend zegt hij: "maar ik had zo'n slaap, en gisteravond toen ik dertien of veertien uur gewerkt had, toen dreigde de spinner mij dat hij me zou kielhalen, als ik weer stond te hangjassen".

- 'Kielhalen!' herhaalt de student met samengetrokken wenkbrauwen; 'kielhalen, wat is dat?'

- 'Ja, dat weet ik niet precies,' zegt de jongen, en angstig rondkijkend, alsof hij bang is dat iemand hem af luistert, vervolgt hij: 'maar ze zeggen dat hij achter zijn bast een emmer met water heeft staan; en als nou een slecht kind - zo zegt hij - zijn luie ogen niet open wil houden, dan douwt hij hem even met het hoofd in de emmer: tenminste als de directeur van de fabriek er niet bij is; maar het zal wel niet waar wezen; hè, zo koud!'

Ja koud, ijsig koud, om van te rillen!

- 'En ga je ook naar school?' vraagt Willem na een ogenblik van sombere stilte.

Tegenover het jongetje aan wie de vraag gericht is, staat een brede en nette boekenkast achter een groen gordijn. De bronnen en schatkamers van wijsheid en wetenschap, van deugd en van recht, van beschaving en godsdienst. Daar staan de klassieken die getuigen hoe reeds tientallen eeuwen de menselijke geest streeft naar het schoonste ideaal: de eeuwige volmaking van de geest. Daar staan ze, de wetten van de oude Romeinen die de zwakkeren beschermden tegen het staal van de moordenaars. Daar staan ze in de bontste mengeling door elkaar, die wijzen en geleerden, die godsvruchtigen en zedenmeesters van vroeger en latere tijd, en het is alsof ze luisteren, aandachtig luisteren naar de antwoorden van dat kind.

Nee, naar school gaat hij niet.

Naar school kan hij niet gaan, want dertien, veertien, ja vijftien uur moet hij werken, staande werken, op een dag.

Naar school gaat hij niet, want het dagloon zou dan minder worden en vader en moeder kunnen dat geld niet missen.

Boeken? Nee, boeken heeft hij nog nooit gezien.

Ja! als dát daar tegenover hem, boeken zijn, dan weet hij het wel: dat zijn bijbels; moeder heeft er ook zo een, en ze zegt: een dominees bedrieger.

Wat een dominée is? Dat weet hij niet. Of, ja, die woont in de kerk.

En wat de mensen zondags gaan doen in de kerk? Dat weet hij niet; hij is er wel eens binnen geweest, maar heeft toen geslapen.

En waar het brood van gebakken wordt? Dat weet hij niet.

En dat tafels en stoelen van het hout van bomen worden gemaakt weet hij evenmin. Ja zelfs heeft hij nooit gehoord waar de wol van afkomstig is, terwijl die bij duizenden ponden door zijn handjes gaan. Noch heeft hij gehoord dat van dezelfde draden, die hij laste, kleren worden geweven, zoals de jas die nu zo warmpjes om zijn lichaam sluit.

Heeft u dat gehoord, grote mannen van de oude en nieuwe tijd? Dat was een droevig examen in de aloude en wijjdvermaarde academiestad. Mij dunkt, ik zie de gouden rugtitels op de boeken en uw geest verbleken. Ik zie de vruchten van uw hart of verstand huiveren en inéénkrimpen. U wenst dat het gordijn van de brede boekenkast u scheidt van dat ongelukkige voorwerp, van het voorwerp dat u driest in het gezicht slaat en u kermend toeschreeuwt:

‘Gelogen! dat de mens een heer van de schepping zou zijn.

Daar is geen vrije wil.

Daar is geen recht in de wereld, noch een rechtvaardigheid die haar bestuurt.

Daar is...’

Maar wij schuiven het gordijn weg van de brede boekenkast, net zo als nu bij dit droeve tafereel. Nochtans is onze taak daarmee niet volbracht. Wij hebben nog twee taferelen.

Het eerste ziet u in een schoon en fantastisch licht. Het tweede in het diepe zwart van de nacht, wanneer slechts één enkele ster zichtbaar wordt door de wolken.

En dat eerste tafereel. Kijk, in dat schitterende kunstlicht, lieflijk als het schijnsel van de maan, hel als de zon, blinkend als goud en zilver door elkaar gemengd, daar ziet u, te midden van een lachend plantsoen, een jongeling. U herkent hem meteen. Het is de wakkere edelman, die zich toerust met kennis om later de rechten van de mensen te beschermen. Het is Willem van Hogenstad.

Naast hem staat een teer doch aardig jongetje dat netjes en schoon gekleed is te midden van de rijkdom en pracht van een van te voren niet gekende levensstijl, die zijn ogen met de dankbaarste verrukking en de innigste gehechtheid naar zijn weldoener opslaat.

Dat jongske is het arme fabriekskind, het kind van Zwarte. Het knaapje dat door de macht van het geld uit zijn ellendige staat werd gered, en opgevoed en onderwezen zal worden, om mens te zijn, *waarachtig mens!*

Het is wel jammer dat dit kunstlicht zo snel voorbijgaat. Het mooie tafereel is alweer verdwenen. Wij staan in het duister, in het nachtelijk zwart.

Hoort u daarginds - dáár in die donkere hoek, dat klagende stemmetje? Het kermt om - water..... water! Ontelbare malen hoort u dat: water! En dan, als het stemmetje moe wordt van telkens weer datzelfde woord, dan kreunt het: “Dorst, dorst!”

Ouders! Hoort u uw kind dan niet. Moeder Zwarte, weet u niet dat uw arme Saartje, met brandende lippen en tong naar een teug water snakt, maar te zwak is om het zelf te pakken?

Maar moeder slaapt, en vader snurkt. Vóór het naar bed gaan heeft de dronken man gezegd, dat hij die fratsen wel kende en - als ze te lui is om te werken, dat ze zich dan, evenals Sander, ook maar door zo'n sinjeur moet laten oprapen; dat levert tenminste wat op. En moeder heeft gedacht dat het niet zo ernstig was met Saartje, als ze maar weer eens goed warm zou worden. En zij heeft het bibberende meisje met een rok, die zij uitdeed toen ze naar bed ging, wat warms toegestopt. Toen moeder dat gedaan had, was er een klein, een heel klein sterretje tussen de zwarte wolken verschenen.

Maar nu is het weer nacht, een pikdonkere nacht; want de stormwind heeft de gasvlam, die niet ver van Zwarte's woning brandde gedoofd.

En daar *slapen* de ouders die hadden moeten waken bij het bed van hun doodzieke kind. En dat kind kan niet meer zeggen dat het dorst heeft. Haar lippen zijn als verschroeid. Haar mondje is vuur van binnen, in haar hoofdje bonst en giert en dreunt het. Dat komt door de koorts, de hete verslindende koorts. Zo'n arm verzwakt schepseltje is niet in staat om die koorts te doorstaan.

En niemand hoort haar steeds stiller en doffer gekreun. En niemand ziet het klamme zweet dat parelt op het dof gezichtje. En niemand hoort - nee! niemand hoort, na zes uur strijd, dat laatste, dat allerlaatste zacht pijnlijke snikje, het snikje dat klinkt als een dankbaar verlost!

En daar buiten buldert de stormwind als met donderende klank: “Vermoord! vermoord!”

En dát, is nu die wond van de arme academiestad.

Zij is afgrijselijk! U begrijpt nu wel dat dit een dringend verzoek is naar dokters van uw boodschapper²⁹.

Een verzoek? Nee, een smeekschrift; want hij is niet de eerste boodschapper; hij dringt slechts aan tot spoed.

“*Vermoord! Vermoord!*” buldert de wind. En ja, die arme fabriekskinderen worden vermoord naar ziel en naar lichaam.

In een nieuwe vorm gaf ik u die oude, maar o zo vreselijke waarheid. Slechts wat ik zelf gezien of gehoord heb, en door ooggetuigen is bevestigd, gaf ik u weer in deze korte schets. En wanneer mijn verhaal u niet heeft pleziert, omdat u het ‘niet mooi’ hebt gevonden. Nou zou mij verheugen. Als ik u maar geraakt heb. Indien u maar diep van binnen voelde dat daarginds medemensen, zwakke kinderen, armoedig gekleed en ellendig gevoed, 13-14-15 uren per dag moeten werken in een kleine ruimte. Ja soms ook nog een hele lange nacht voordat het zondag is.

En een groot deel van die ongelukkige schepsels zijn kostwinners voor hun luie onbarmhartige ouders, ze zijn.... Maar ik heb ze u naar waarheid geschetst al sprak ik u niet van de verregaande zedeloosheid die hen als een besmetting omringt. En gelooft u mij niet: welnu, bezoek de Leidse fabrieken. U zult *zien* en, wanneer uw hart niet meteen gaat bloeden, dan, dan zult u toch zeker – teruggekeerd in uw woning, bij het aanschouwen van uw lief en bloeiend kroost, moeten uitroepen: Grote God! bestaat zulk ontzettend kwaad in ons dierbaar Nederland, in het land waarvan het grootse verleden van vrijheid spreekt en van recht voor allen! Goede God, wordt er dan niets gedaan in ons lieve vaderland voor die honderden, ja duizenden rampzaligen, die er vermoord worden, ja vermoord! En al zijn die ellendige ouders ook te verontschuldigen, ja onschuldig zo u wilt; onwetende, verzwakte wezens zoals ze veelal zelf al van jongs af zijn; en al zien ook veel van de fabrikanten, met deernis neer op de ellende die hen omringt; al geven u vele rechtschapen mannen de oprechte verzekering, dat ook zij zo vurig wensen dat die arme mensen uit hun deerniswaardige toestand waarin zij verkeren worden verlost, zij fluisteren u toe: ‘Wij willen wel, maar wij kunnen het niet. Eén is er die het ons belet, en haar naam is: *CONCURRENTIE!*’

Wat! zou zij de moordnares van die arme kinderen zijn? Zij, de schone kloeke vrouw, die de leus van de vrijheid in haar banier heeft? Ja, zij is het! En de schone vrouw, die zich baadt in wierook die men haar toezwaait, ze zondigt en wordt bedwelmt door die geur. Haar leus van vrijheid voert ze hoog, schaamteloos hoog. ‘Vrijheid! ja vrijheid voor allen en alles!’ gilt ze in dolle overmoed: ‘Wie zal de ouders het recht over hun kinderen ontnemen; wie zal ze dwingen hun arbeid te verlichten of hen naar school te sturen; wie - wie zal *mij* beletten.....?’

Zwijg, mooie waanzinnige vrouw. Weet u dan niet hoe de staat - en rechtvaardig - de arme gevallen, die uit schaamte haar kind vermoordde, de vrijheid ontnemt. Goddank slechts zelden haar leven ontnemt³⁰? Ja! voor die ongelukkige is er de kerker en voor u de dartelste vrijheid; u die boeleert³¹ met de gouddorst en duizenden kinderen vermoordt, zonder blozen vermoordt naar ziel en lichaam.

Nee! ik zeg het u, het uur zal weldra slaan, waarin men u kerkeren zal, ja kerkeren in de banden van een zegenrijke wet!

Doorluchtige Vorst! Grootmachtige wetgevers in de staat! Zie, daar valt deze smeekbrief neer voor uw voeten.

²⁹ De boodschapper is Cremer zelf.

³⁰ De laatste doodstraf werd in 1860 in Nederland uitgevoerd.

³¹ Overspel pleegt.

Nogmaals: de zieke stad en hare zusters snakken naar redding en medicijnen. U vraagt de boodschapper niet waar het kruid te vinden is, het kruid dat hulp kan geven. U weet het wel: Daarginds, aan de andere kant van de oceaan bloeit en groeit voorspoed op Englands bodem. Daar behoedt een schone zegenrijke wet de arme fabriekskinderen voor de ellendige toestand waarin zij hier verkeren. Dáár zijn hun werkuren minder in aantal. Daar gaan ze naar school en worden ze onderwezen, drie, ja vijf uur per dag. En de onderwezen kinderen worden bekwame werklieden, en de nijverheid bloeit er. Ik vraag u, waarom zouden wij bij onze overzeese burens, ja zelfs bij het grootste deel ook van de minder ontwikkelde staten van Europa achter lopen? Maar wat spreek ik van artseneij te zoeken in de vreemde. Uw wijsheid zal het vinden op eigen bodem, naar eigen behoefte. Nee, ik vraag u niets meer dan een wet in het belang van die ongelukkigen.

Het tafereel, dat ik schetste van de edele knaap met het jongetje aan zijn zijde was in een kunstlicht geplaatst. Dat beeld zou een uitzondering *kunnen* zijn. Een toekomst voor die armen kan het niet worden. Die minvermogenende kinderen moeten werken en zij zullen en kunnen het, indien gij over hen ontfermt. Ja ze zullen meer kunnen doen dan nu, immers nu zijn ze verlamd en verzwakt, en de ervaring heeft elders geleerd, dat te langdurige arbeid de industrie nadelig is. Terwijl meer rust en onderwijs voor die kleinen de industrie krachtig verheft.

O, Doorluchtige Vorst! En Grootmachtige wetgevers in de staat! gelooft niet de valse boodschappers die u vertellen dat de hulp, die wij van u afsmeeken, onnodig is. - Zij zouden *liegen*!

Maar nee, ze zullen niet komen. Want ik zeg u: zij zouden daadwerkelijk de ellendigen zijn, die de vrouw tot ontucht en kindermoord verleidden. Die boodschappers zouden verbleken, wanneer u hen krachtig beticht dat zij de moordenaars van onze arme fabriekskinderen zijn. Nee, er zal er geen een komen, die u brutaal zal zeggen dat daar geen moord geschiedt in de volle zin van het woord.

Ik smee u, laat mij begaan met hem die het durven wagen; ik vraag hem dan zacht: Zeg, ongelukkige, hebt u dan dat ene kamertje vergeten, het kamertje met die reinigingsmachine van het ruwe katoen, waarbij het kind in slechts luttele jaren zijn rampzalig leven opoffert voor de winst - het klinkt zachter – aan de sleurzucht³² ten offer valt? Kijk, dan verbleekt hij en sluipt hij weg.

Maar ik weet het, er zullen, er kunnen geen boodschappers komen om tegen mijn zending te getuigen. Hoor maar, hoor! De arme stad kermt luidt en zucht van de pijn.

Doorluchtige Vorst! Edele en Grootmachtige wetgevers in de staat! Zie: aan uw en mijn kleren, waaraan de handjes van die kleinen werkten, kleven druppels bloed; ja de druppels bloed van de arme in Nederland vermoorde fabriekskinderen. Wacht geen ogenblik langer en stuur de hulp die u bieden kunt. Daar is haast, grote haast bij. Laat de stad verrijzen uit haar nood, en haar zusters met haar; en dan zal er een stem zingen in uw ziel: “Heel goed van u, dat gij hebt samengewerkt - niet tot leniging, maar ter voorkoming van ellende en pijn. Heel goed van u, dat u van de Nederlandse nijverheid een betere toekomst hebt gewaarborgd; en hulde aan, hulde aan u bovenal, dat u die armen daarginds - en nu zonder geld - naar ziel en lichaam gered en *waarlijk hebt liefgehad*”.

's-Gravenhage, 23 februari 1863.

³² Geestdodend werk.

Aan de Redactie!

In uw geëerd Blad van den 31sten Maart l.l. las ik eene aankondiging van mijn onlangs in 't licht verschenen werkje, getiteld: *Fabriekskinderen. Eene bede, doch niet om Geld*, naar aanleiding waarvan ik u beleefdelijk verzoek onderstaande regelen zoo spoedig mogelijk onder uwe rubriek Correspondentie te willen doen opnemen.

Het is m. i. een even groote dwaasheid wanneer de belletrist de wapens opvat tegen de uitspraken der kritiek, als dat hij zich door een uitbundigen lof zou laten in slaap wiegen; blaam en lof heeft hij te wege opdat hij er verder zijn voordeel mee doe. Ik wijk dan ook geenszins van mijne stelregels af, wanneer ik protest aanteeke tegen het begin der laatste alinea van de genoemde aankondiging, een protest ten volle gewettigd, dewijl het de waarheid moet verdedigen, de vreeselijkste waarheid in het belang van duizende ongelukkige kinderen. En dat protest het moet gehoord worden, gehoord door allen die na het lezen der *„Fabriekskinderen”* met de onderstelling van uw geëerden aankondiger zouden instemmen, dat door mij „de wonde te afzigtelijk, en het kwaad met te donkere kleuren” geschetst is.

Neen! is er ééne aanmerking gegrond die er tegen mijn *Bede* (ik spreek niet van haar kunstvorm) kan worden ingebracht, dan zou het deze zijn, dat de wonde niet afzigtelijk genoeg, dat het kwaad met te zwakke verwen gemaakt werd.

En nogthans, men verdenkt mij van overdrijving!

Maar, dat *mag* de aankondiger niet, al pleit het voor zijn edel hart — hij mag het niet, waar hij in gebreke bleef te onderzoeken, zoo als ik het gedaan heb.

En nu ik herhaal het: waarheid, niets dan waarheid ligt aan mijn schrijven ten grondslag, *waarheid*, ofschoon ook niet in haar afzigtelijkste naaktheid. En de bewijzen er voor zij zijn niet verre.

Geloofst gij mij niet, welnu bezoekt de Leidsche fabrieken, riep ik der regering en der volksvertegenwoordiging toe. Gaat en ziet! roep ik nog eens tot allen die niet gelooven aan den moord die er gepleegd wordt aan die rampzalige kinderen. En, hebt gij geen lust of geen tijd tot dat onderzoek, welnu, let dan op dat request van de *dertig* Leidsche fabrikanten. Zij, zij zelfs hebben reeds mijn smeekbrief onderteekend en vragen om eene betere toekomst voor die armen, al kan het niet anders of eene wettelijke betogeling van het kwaad moet voor hen, in den aanvang althans, met moeite en opofferingen gepaard gaan; moeite en opofferingen, die echter al spoedig der Nederl. industrie ten zegen zullen zijn.

En, blijft er nog wantrouwen overig, ongelooften, werpt dan een blik in het Maart-Nommer van de *Gids*. Een man rijkelijk toegerust met wetenschap en talent, een man, wiens hart luide klopt voor onziekelelijke philanthropie, hij schreef in dat Nummer een hoogst gewichtig, maar ijzingwekkend verhaal. In 't *Gooi*, is dat stuk van Dr. S. Sr. Coronel getiteld. Leest dan, leest dan, goedhartige twijfelaars! De Novellenschrijver treedt gaarne op den achtergrond, nu hij zijne zending volbragt; hij was de boodschapper slechts van het lijden der arme fabriekplaats en hare zusters; maar de waker, die met een onvermoeid geduld en met rusteloozen ijver toefde aan het krankbed der lijdenden; hij zal u *meer* zeggen, hij zal u overvloediger onderrigten, en, dat God zijn werk moge zegenen tot heil onzer arme, diep ellendige natuurgenoeten, dat is de vurige bede van Uw Dv.

Dit protest mag, desverkiezende, volgaarne door andere Bladen worden overgenomen.

's GRAVENHAGE, April 1863.

J. J. CREMER.

[Wij hebben niet willen weigeren hetbovenstaande stuk op te nemen, ofschoon wij het niet met den schrijver eens zijn en onze vroeger geuite meening daardoor niet is gewijzigd. Gaarne willen wij gelooven dat de feiten, welke schrijver vermeldt, werkelijk hebben plaats gehad, maar dit verheldert ons niet zijne schets wat donker gekleurd te blijven noemen. Wij doen dit te eer, omdat de schrijver eene wettelijke regeling wil uitlokken en dus niet eene uitzondering heeft willen schetsen, die zoodanige beperking der vrijheid niet zou regtvaardigen, maar blijkbaar de bedoeling had een denkbeeld te geven van den toestand, zoo als die vrij algemeen in onze fabriekplaatsen wordt gevonden. RED.]